

Пристапа О.В.,
*ст. викладач кафедри дизайну,
Луцький національний технічний університет, Україна*

КОМПОЗИЦІЙНО–СТИЛЬОВІ ТА СИМВОЛІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЕВ'ЯНОГО ДЕКОРУ ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ ЛУЦЬКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Статтю присвячено виявленню художніх і символічних особливостей декору житлової архітектури Луцька кінця ХІХ – початку ХХ ст., визначенню засобів формування екстер'єру у контексті соціально–економічних і культурних умов розвитку регіону та обґрунтуванню сучасних можливостей практичного використання художньо–проектних ідей у житловому будівництві.

Ключові слова: дерев'яний декор, стильові особливості, символіка, народні традиції.

Постановка проблеми. Багатовекторна програма наукових досліджень українського мистецтвознавства останньої чверті ХХ – поч. ХХІ ст. стосується художніх явищ, що володіють яскраво вираженими локальними відмінностями, маючи за мету виявлення національних витоків та окреслення етнічної самобутності.

Архітектонічний декор (профілювання, вирізування, різьблення, кування тощо) міських будинків, особняків, садиб Волині наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. відзначався особливою мистецькою стилістикою та виразністю. Це художнє явище, що тісно пов'язане з архітектурою, завдяки головним композиційним характеристикам належить до декоративного мистецтва.

Комплексне вивчення системи оздоблення житлової архітектури дозволить визначити закономірності розвитку стилістики на місцевому ґрунті, охарактеризувати типологію і художні особливості елементів декору, що сприятиме запровадженню нової методики в сучасну архітектурно–декоративну практику та дизайн приватного міського житла.

Забудова міста Луцька кінця ХІХ – поч. ХХ століть залишила високохудожні зразки архітектурної творчості, які представлені фрагментарно, частково збереженими спорудами із різночасовими перебудовами. Особливо актуально стоять питання реконструкції збережених будівель, органічне включення історичної забудови у сучасну містобудівну структуру. Актуальність дослідження викликана необхідністю якомога швидше зафіксувати означене явище й дати мистецтвознавчу оцінку, оскільки його художні складові втрачаються. *Зв'язок роботи з науковими програмами.* Дослідження виконується згідно із планом НДР «Українське стилеутворення»

кафедри дизайну Луцького національного технічного університету. Вивчення та збереження мистецьких пам'яток є одним із важливих питань сьогодення у контексті як регіональних пам'яткоохоронних програм, так і національної історико–культурної спадщини України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною джерельною базою роботи є збережені зразки архітектурних споруд м. Луцька періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст., наукова, спеціалізована та методична література, фундаментальні праці Заболотного В.Г., Колоска Б.В., Коха В., Лесика О.В., Логвина Г.Н., Метельницького Р.Г., Некрасова М.А., Пясецького В.Е. та ін., матеріали фондів Волинського обласного архіву.

Окремі свідчення про народну архітектуру, інтер'єр та ремесла зафіксовані в етнографічних дослідженнях І.Вагилевича, І.Франка, Ф.Вовка, В.Гнатюка. Важливу історичну, технологічну, мистецьку інформацію про оздоблення архітектури подають Д.Щербаківський, С.Таранушенко, О.Цинкаловський і М.Драган. У 1960–70 рр. з'являються праці П.Жолтовського, Г.Логвина, В.Самойловича, в яких розглядаються особливості оздоблення будівель. Народній архітектурі, інтер'єру та меблям присвячені роботи П.Макушенко, В.Маланчук, О.Тищенко, Т.Косміної, П.Кепещука. Найближче до висвітлення проблематики художнього оздоблення в регіоні Волині підійшли С.Лозко, Г.Юрченко, В.Самойлович, М.Середюк, А.Данилюк.

Сучасні дослідники народної архітектури проводять комплексне вивчення етнографічної та архітектурної спадщини, зокрема пам'яток дерев'яного монументального мистецтва: І.Могитич, Л.Прибега, В.Самойлович, В.Слободян, Р.Сулик, Я.Кравченко та ін.

Історіографічний огляд літератури свідчить, що у переважній більшості праць науковці висвітлюють розвиток художнього ремесла в традиційних регіонах і осередках, творчість окремих майстрів, техніки і технології виробництва, не приділяючи належної уваги художній системі оздоблення житлових будівель. Це підтверджує, що проблема виявлення, дослідження і збереження оздоблених зразків народного житлового будівництва в українському мистецтвознавстві опрацьована недостатньо.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є визначення художніх і символічних особливостей системи оздоблення житлових будівель Луцька кінця ХІХ – початку ХХ ст., локальних особливостей дерев'яного декору, дослідження його у системі матеріальної та духовної культури, аналіз композиційно–стильових засобів формування екстер'єру у контексті соціально–економічних і культурних умов розвитку регіону з метою творчого засвоєння і запровадження художніх ідей традиційного декору в сучасному архітектурному дизайні.

Основна частина. Історично і культурно сформоване предметно–просторове середовище акумулює архітектурно–технологічні та художньо–декоративні здобутки нашого народу в сфері матеріальної культури і

художнього ремесла.

Початки традиційного будівельного декору сягають часу дохристиянської епохи. Різьблення по дереву, відоме східнослов'янським народам із давніх часів, було поширене в усіх регіонах України, особливо у лісовій смузі. У стильових різновидах, іконографічних мотивах архітектурного різьблення і декору побутових предметів, знарядь праці поєднувалися висока майстерність і художня традиція.

Завдяки декоративним можливостям деревини та відносно стійким фізико-механічним характеристикам, майстри успішно використовували її для гармонізації конструктивних частин споруд, це впливало й на художньо-естетичні особливості архітектурного декору. Мистецькою виразністю характеризуються дерев'яні елементи, зокрема, плоске та об'ємне профілювання стовпів, вітрових дощок, перил, обв'язки фронтонів, шалювання причілкові, ажурне і накладне різьблення будівлі.

Стилістика дерев'яного архітектурного декору – це поєднання окремих складових, зокрема теслярського профілювання, плоскорельєфного різьблення, художніх особливостей прорізного декору, пластики точених деталей та мотивів декоративного мистецтва. Художня система архітектурного оздоблення ґрунтується на національних і локальних традиціях. Профільовані елементи будівлі підкреслюють важливість несучих конструкцій.

Серед улюблених мотивів оздоблення – геометричні: трикутники, ромби, квадрати; солярні (зірки, хрести, кола) та інші знаки; рослинні: в'юнкі гілки, квіти, вазони; зооморфні: силуети кінських голів, птахи тощо. Орнаментальні мотиви-символи-знаки свідчать про те, що українська народна орнаментика була органічною і надзвичайно важливою складовою світової знакової системи символів [1, 112].

Декорувались у житлових будинках, як правило, дах, вікна, двері, „слухові” та фронтонні вікна, кути стін, а також ганки, веранди і тераси (якщо вони були).

Основним елементом декору даху були причілкові дошки, різьблені з одного боку, які прибивались на причілку і по краях даху вздовж стін, та „дерев'яні берегині”, що прибивались в найвищій точці даху – гребені.

Серед найцікавіших символічних зображень в дерев'яній різьбі Луцька звертає на себе увагу Велика Мати-Берегиня, яка цікава тим, що посередині вирізані два квадрати, перегнуті навскіс, а нижче зображений крин. Крин – символ насіння, що розпускається, два перетнутих квадрати – символ червня, наскрізний кружок – символ води (за Б.Рибаківим). З цього можна зробити висновок, що таке зображення зберегло магію викликання дощу.

Найчастіше при різьбленні причілкових дощок використовували хвилястий орнамент або орнамент у вигляді ступінчатих пірамід. Іноді в шалівках видно рівномірно випиляні круглі дірки, що символізували дощові краплі.

Якщо розглядати вікно разом з верхньою і нижньою шалівкою як трирівневу модель світу, то саме вікно, поділене рамами на прямокутники,

означало землю. Таке ж значення мали і віконниці, які були поділені на прямокутники – символи поля.

Шалівки, що розміщувались під віконною рамою, означали світ ночі, злі сили, тому зображення всі перевернуті. Бокові шалівки опускались дещо нижче центральної і загострювались або заокруглювались у вигляді суглобів кісток, копит і лап звірів. Зображення кісток, можна припустити, певним чином пов'язувалось із потойбіччям. Через вікно здійснювався зв'язок зі світом мертвих (тому колядникам, як умовним представникам того світу, подавали заколядоване лише через вікно [2, 246]).

Шалівки ганків мали цікаві форми із пропиляним рослинним орнаментом, що іноді нагадував змія, який, за задумом перших творців цього декоративного елемента, міг виступати в якості охоронця дому.

Можна простежити цікаву символіку вікон у верандах. Їх вертикальні рами, як видно, означають дощ, а ромби та перехрещені квадрати і прямокутники – землю. В верхньому ряду віконець майстри прагнули передати верхнє небо. Це могли бути напівсфери або стилізовані зображення Богинь. Нижче йшов ряд трикутників та хрестиків – нижніх хмар, від яких донизу йшли прямі рами, що, схоже, символізували дощ. Ще нижче вони переходили у перехрещені ромби і квадрати, що означали ідеограму землі. Треба відмітити, що ця схема, за невеликим винятком, спостерігалася по всьому Луцьку [3, 324].

Фронтон даху поділявся на три сфери: у верхньому трикутнику було зображене сонце, в середній трапеції кілька рядів дощок у вигляді ламаної лінії, а в нижній – вертикальні, загострені в низу вузькі лиштви уздовж ширших дощок, що нагадували дощ. Подібні зображення відомі з часів неоліту, де вони були неодмінними атрибутами кераміки. Запозичення символіки з керамічного посуду – ознака універсальності їхнього магічного впливу. Б.Рибаков вбачав цей універсалізм у заклинанні злих сил, внаслідок чого „і в архітектурі, і в одязі був послідовно втілений один і той самий принцип розміщення заклинального орнаменту – орнаментувались всі шпарини, всі отвори, через які всілякі злидні могли проникнути до людини” [2, 216].

На фронтонах будинків найчастіше прорізувались одне або два вікна, які також прикрашались. Крім того, декорувались „слухові вікна” і мезоніни. За характером їх оздоблення можна зробити висновок, що зображувався в них триярусний поділ світу.

У будинках дерев'яною різьбою декорувались також навісні ганки, що завжди увінчувались декоративним фронтоном. Використання у конструкції ганку стовпів призвело до появи веранд, в оздобленні яких простежується все той же вертикальний поділ світу. Іноді фронтон увінчувала Богиня, від якої вниз йшли дві різьблені дошки, що мали закінчення у формі голів змія, вужа. Змій, як символ хатнього охоронця, міг вирізьблюватися також на багатьох побутових речах, що вважалося засобом його задобрення.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. значною мірою під впливом міської

моди набувають поширення виточені геометричні та рослинні фігури, що накладалися на оздоблювані різьбленням архітектурно–конструктивні елементи фасаду житла.

Збереглася значна кількість геометричних орнаментальних мотивів, які мали в давнину магічний зміст, були своєрідним оберегом від злих сил. Однак з плином часу семантика їх забулася, втрачено їхнє первісне значення, різьблений декор став тільки художнім оздобленням [1, 132].

Характер архітектурного оздоблення в цілому визначає стилеві особливості технік і прямо залежить від творчої індивідуальності майстра, використання ним композиційних, технологічних прийомів, віками сформованої символічно–знакової системи.

Висновки. Дерев'яний декор житлової архітектури міста Луцька кінця XIX – початку XX ст. налічує такі типологічні групи: стовпи, випусти (кронштейни), обв'язки, шалівки, вітрові дошки, поруччя, увінчання покрівлі, обрамлення вікон, двері. Кожна з них складається з кількох підгруп, що різняться сукупністю певних декоративних і формальних ознак, які сприяють їх ідентифікації.

Художня виразність системи оздоблення дерев'яних деталей архітектури досягається завдяки цілісності, тектоніці, масштабу та контрасту. Організація орнаментальної структури здійснюється прийомами ритму, симетрії і динаміки, а також ажурності, пластичності, рідше кольору. Використовуються семантичні засоби: символ, знак тощо. Найпоширенішими декоративними елементами будівлі є теслярські обв'язки крайньої крокви причілку чи ганку таких конструкцій: хрещата, прямокутна, ламано–зубчата, луковидна, прямокутно–луковидна, півкругла та подвійно півкругла.

Проведення даного дослідження показало, що ігнорування традиціями художньо–декоративного оздоблення веде до втрати цілісності утилітарно–естетичної і образно–символічної систем. Вивчення семантики орнаментальних різьблених елементів і комплексної їх характеристики, місця розташування в системі екстер'єру дозволяє визначити роль, значення і світоглядні уявлення народу в минулому.

Досягнення високого рівня організації сучасного середовища можливе за умови глибокого знання традицій народного декоративно–ужиткового мистецтва, вміння творчо застосовувати їх в практичній діяльності відповідно до сучасних виробничих технологій, матеріалів та формотворчих принципів.

Перспективи подальших досліджень. Передбачається проводити у напрямку вивчення історичних етапів генезису, типології та розвитку системи декору житлової архітектури Луцька кінця XIX – початку XX століття з обґрунтуванням практичного використання художньо–проектних ідей в екстер'єрі та дизайні житлових будинків.

Література

1. Брайчевський М. Ю. Мистецтво східних стародавніх слов'ян // Історія українського мистецтва в шести томах: Мистецтво найдавніших часів та епохи Київської Русі. – К.: Академія наук УРСР. 1966. – Т. 1. – С. 112–134.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.; іл.
3. Давидюк В. Дерев'яний архітектурний декор Луцька //VI Міжнародний фестиваль українського фольклору “Берегиня” Фольклористичний зошит. – Луцьк, 2004. – Вип.7. – ст. 315–343.
4. Декоративно–ужиткове мистецтво. Словник. Т. 1. – Львів: Афіша, 2000. – 364 с.; іл.
5. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.:Наука, 1981. – 608 с.; іл.
6. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект–Поліграф», 2005. – 400 с.; іл.
7. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.

Аннотація

Пристапа О.В. Композиційно–стильові та символічні особливості дерев'яного декору жилищних зданий Луцька кінця ХІХ – початку ХХ століття. Стаття присвячена виявленню художественних та символічних особливостей декору жилищної архітектури Луцька кінця ХІХ – початку ХХ ст., визначенню засобів формування екстер'єра в контексті соціально–економічних та культурних умов розвитку регіону та обґрунтуванню сучасних можливостей практичного використання, художественно–проектних ідей в жилищному будівництві.

Ключові слова: дерев'яний декор, стильові особливості, символіка, народні традиції.

Abstract

Prystupa O. Composition stylish and symbolic features of wooden decor of housings buildings of city of end Lutsk late XIX – early XX century. The article is devoted the exposure of artistic and symbolic features of decor of housing architecture of end Lutsk late XIX – early XX century, determination of facilities of forming of exterior in the context of socio–economic and cultural terms of development of region and ground of modern possibilities of the practical use, artistically project ideas in housing building.

Keywords: wooden decor, stylish features, symbolism, folk traditions.